

ւոր Համալսարանէ վկայուած բժիշկի մը անձնական երկարամեայ փորձառութիւններուն:

« Բժշկական » ըսուելու առաւելութիւններով օժտուած, Հեղինակին ալ յոյժ պատուաբեր, անդրանիկ աշխատութիւնն էր սա, զոր Հայ մամուլը կը ծնէր, զրաբար է այն, բայց պարզ ու մեկին ոճով շարադրուած. կը պատուիրէ այլեայլ հիւանդութիւններու յարմար զանազան դեղեր. կը դասաւորէ զանոնք իրենց չափերով ու կը ներկայացնէ ղեղատոմսի ձևին տակ. վերջը կը գնէ երկրորդ Հատոր մը եւ, որուն մէջ կ'ամփոփէ պատուիրած ղեղերուն լատիներէ — Հայ բառաբանը, բաւականի լաւ բացատրութիւններով¹:

*
*

Քաւանթարեանի Բժշկարանին նման գործ մէր, զոր 1806ին Վենետիկի Վանքը կը հրատարակէր. այն է՝ Ողուլլուսեան Յովակիմ բժիշկին « Նիտի ԲժՇԿԱԿԱՆ » անուն համառօտ մէկ երկը աշխարհարար, որ ուրիշ բան չէր, բայց եթէ խառն գրութիւն մը, խտացում առողջապահիկ պատուէրներու ու յանձնարարութիւններու, ինչպէս նաև սննդարար համարուած կարգ մը նիւթերու, և հիւանդութիւններու յատուկ ղեղորէներու, կից՝ ունենալով և մէկ փոքրիկ բառարան²:

Օղուլլուսեանի գործէն վեց տարի վերջ՝ 1814ին, կալկաթայի մէջ կը տպագրուի « ԳԻՒՏ ԿՈՎԱՅԻՆ ՊԻՍԱԿԻ » անուն կարեւոր հատորը, որ Միպիկ հիւանդութեան դէմ հնարուած ճէներըեան պատուաստին պատմութիւնն էր Անգլիերէնէ թարգմանուած:

Եւ այս Հրատարակութեան կը յաջորդէ անհաշիւ, ութը տարի յետոյ, Բէստէշի

երկհատոր աշխատութիւնը, պատրաստուած բոլորովին տարբեր ոճով, և իւր նախընթացներէն ալ գերազանցապէս շահեկան, մասնաւոր բժշկական, զոր պիտի նկատեմ միշտ ոչ միայն Հայ Բժշկական Թիւնը՝ թէև հարիւր տարիներով ծերացած, այլ և՛ Հայ մամուլին մինչև 1822 ապրիլի երեք դարերու տաժանակիր կեանքին ու կրած դառնակսկիծ երկունքին ալ եզակի ու անմոռ մէկ արգասիքը:

Ո՛վ էր ասոր Հեղինակը. — Ահաւասիկ անոր կեանքին զխաւոր գիծերը քաղուած իւր ընդարձակ կենսագրութենէն, զոր հրատարակած եմ 1898ին և 1901ին Վիեննական Միտիթարեան Միարանութեան Հանդես Ամսօրեային մէջ:

(Շարունակելի)

ՏՈՒՌԱՆ ԱՆՆ. Յ. ԹՈՐՈՐԵԱՆ

ՀԵՍՏԵՐԱԿԱՆ

ԽՈՐԱՆ (ABSIDE)

Խորան բառս մեր մէջ շատ նշանակութիւններ ունի, ինչպէս՝ բնակարան, կամար, վրան, տաղաւար, զմբեթաձև ծածք. կ'ըսուի խորան արջունի, խորան երկնից, խորան վկայութեան, խորան Աստուծոյ, որ է սեղան սրբութեան: Բայց համապատասխանող abside բառին, կը նշանակէ այն կոնքեղաձև շինութիւնը, որ եկեղեցւոյ բնմին յետակողմը կը կազմէ: Արդէն Քրանս սերէն բառս abside, որ յոյն ἀψις—αψιδος բառէն կազմուած է, գործածուած է նշա-

1. ՏՆ՝«ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՔԱԼԱՅՈՒՐԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍ ԲԺՇԿԻ» վերնագրով աշխատութիւն հրատարակուած Հանգես Ամսօրեայի մէջ. տարի 1891. յունուար:

2. ՏՆ՝« ԵՈՎԱԿԱՊ ԲԺՇԿ ԵՐՈՒՆԼՈՒԹԻՅԱՆ » կենսագրութիւն, հրատարակուած Հանգես Ամսօրեայի մէջ տարի 1896 Ապրիլ, Մայիս:

3. 1814—1822ի միջև հրատարակուած են Բժշկութեան վերաբերեալ երկու փոքրիկ աշխատութիւններ ալ, որոնց

մին գտնուած է 1815ին և 1818ին Վենետիկ տպուած «ՃԵՄԱՐԱՆ ԳԻՏԵԼԱՅ» ին մէջ՝ բժշկականութիւն և մարդակազմութիւն վերնագրերով, և միւսը՝ 1820ին Վենետիկ հրատարակուած Հ. Ղ. Ինճեհանի «ԵՂԱԿԱ ԲԻՒՅԱՆԻՅԱՆ» անուն հատորին վերջը, «ԽՐԱՏ ԵՒ ԳԻՏԵԼԻՔ ԱՍՏԻ ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱԳԱՆՈՂ ԺԱՆՏԱՆՈՅ» վերնագրով:

նակելու գմբեթաւոր ատեանն խորհրդոց, որ մեր մէջն է համապատասխան խորան բառիս: Այս տեսակէտով, Քալուռի յոգ-նարդին վարդապետ, իր Բառգիրքը Արուեստից և Գիտութեանց մէջ կ'ըսէ. «Խորան սրբութեանն է «Այն մասն նախին եկեղեցեաց» որ բաժանի վանդակօր ի խմբարանաց (nefs) և յորում և առաջ խորանն և դասն և յօրինեալ և կիսաբոլոր իմն ձևով և կամարակապ»: Պապիաս կ'ըսէ Absida est hemispherium — խորանն է կիսաբոլոր: Տիտան այս հին կոչումը մէջ կը բերէ exedra est absida, sive volta — ժողովարանն է խորան, այսինքն է կամար: Կը գտնենք Ս. Թէոդոտի Գաղատացոյ վկայարանութեան մէջ († 303) որ սուրբս կ'երթայ Նախահարց եկեղեցին, բայց կը տեսնէ որ հեթանոսը դուռը որմնափակէր են, այն ատեն արտաքուստ ծոնք կը դնէ կոնքածէին առջև (concha), ուր խորանն էր:

Հալածանաց դարուն մէջ՝ բնական է քրիստոնէական եկեղեցին չունէր հրաշակերտ տաճարներ, ինչ որ ապագայ դարերուն մէջ երկնավառ և երկնատենչ հանճարներ ստեղծեցին, այլ գետնադամբաններու և գետնայարկ ծածուկ բնակարաններու մէջ. ընդհանրապէս երկպիսիւս և սրահներ էին, որոնց խորը՝ խորշիկ մը կլորած և կամարածով կ'աւարտէր, ուր դրուած էր սեղան մը և հոն կը պատարագուէր Անմահ Գառին անարիւն զոհը՝ սուրբ Պատարագը: Երբ կոստանդիանոսի քրիստոնէութեան ազատութեան հրովարտակն ելաւ՝ գետնադամբանաց անշուք սրահներու փոխարնակեց Մեծին կոստանդիանոսի և իր Մօր Հեղինէի գեղեցկակերտ և ընդարձակ եկեղեցիները, և հին հեթանոսական փառայեղ տաճարները բարեփոխուելով եղան ճշմարիտ Աստուծոյն տաճարներ, որոնց շատերն ունէին կիսաբոլոր գմբեթայարկ մասերը, որոնք նուիրուեցան Սրբութեան տաճարին խորաններուն համար:

Արքունի ապարաններ ևս, ինչպէս ընդարձակ և հոյակապ դահլիճներ, ուր

դատաւորներ կը ժողվէին դատ վարելու համար, որոնք զարդարուած էին սիւններով, և բաժնուած էին այլևայլ խմբարաններու, որ և կը կոչուէին Բալիլիք — արքունի, ասոնք ևս փոխանակուեցան և եղան տաճարներ և իրենց քաղիլք անունն ունեցաւ Մայր եկեղեցի, աթոռանիստ եկեղեցի, կաթողիկէ նշանակութիւնները: Ասոնց խմբարաններէն մին, որ չունէր ոչ այնչափ խոր ընդարձակութիւն մը և կիսաբոլորակով կ'աւարտէր և ուր առաջին դատաւորին և իր ընթերակայից տեղին էր, յարմարուեցաւ վայր եկեղեցոյ խորանին. հոս էր ուր դրուեցաւ եպիսկոպոսական աթոռ և ժառանգաւորաց նստաւան, և որոնց հանգէպն էր սուրբ սեղան պատարագին, և փաստաբաններու վայրը եղաւ դաս դարաց: Յետոյ ժամանակով այս տեղւոյն աւելի բարձրութիւն մը տրուեցաւ, որուն համար կը գտնենք Թուրքի Ս. Մարթին եկեղեցոյ խորանին վրայ դրուեց երկնից կոչումը՝ QVAM METVENDVS EST LOCVS ISTE VERE TEMPLVM DEI EST ET PORTA COELI). — Ճարտարապետը կը կոչեն այսպիսի բոլորակածները՝ կոնքեղածն, որովհետեւ ծովային կոնքեղի պատեանի ձևն էր, որ իրենց զաղափարական եղբւր է. զայս ևս կ'ըսէ Լուսկեացն Պոդոս (359):

Գետնադամբաններու մէջ՝ ինչպէս Գալիստեան գերեզմանին մտից վրայ կայ տաճարիկ մը, որուն խորանայարկը ունի խորը կիսաբոլորակ մը և երկու կողմերն ալ, ուրիշ երկու կիսաբոլորակներ: Այս ձևը յոյնք կը կոչեն *ψικομαχος* և *լատինք* *trigora*, որ է եռախորան: Ս. Պաւլինոս Նիւայի մէջ այս ձևով կառուցած եկեղեցւոյն նկարագիրը կ'ընէ. Բեթղեմէի մէջ կար կոստանդիանոսի շինած եկեղեցին, և աւելի հոյակապն է Ս. Գերեզմանի վրայ իրեն կառուցածը: Սոյն խորանացս նմանութիւնը կը գտնենք Կարբեղոնի և Ասորիքի մէջ. Կը գտնենք բացի երեք կիսաբոլոր խորաններէս՝ բազմաբոլորակ խորաններով եկեղեցիներ ալ, ինչպէս

թուրի մայր եկեղեցին և այլք, որոնց դարուց դասաւորութեամբ և տեղեաց անուններով կը նշանակէ Հ. ԼԵՐԷՐՔ Քրիստոնէական Հնախօսական Բառարանին մէջ (երես 196), հրաւիրելով մեր ընթերցասէր հնա-գէտները հոն որոնելու ևս մեր Մնւոյ հա-զար մէկ եկեղեցեաց ճարտարապետութեան պատկերները: Կնիք նիւթոյս ըլլայ յիշա-

տակութիւն մեր հին նախնաց կառուցած եկեղեցեաց եռախորաններն մեր պաշտելի Բնաշխարհին մէջ, որուն նկարագրութիւնն Տեղագրութեան մէջ, որոնք ճարտարապե-տաց համար ուսումնասիրելու թանկագին բովեր են:

Ռ. Կ.

Կ Ե Ն Դ Ա Ն Ա Գ Ի Բ Տ Ա Ն Դ Է Ի

ՀՌՈՎԱՄԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԱՅԵՐ Ս. ԽԱՋ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑՆ ՈՐՄԱՆԿԱՐԻՆ ՄԷՋ

(նախ տես Բզմ. 1922 էջ 142)

Որմանկարին կողորնին նկատմամբ կը դիտենք որ հոն տեսարանը տեղի կ'ունենայ երկու յա-տակի վրայ. առաջինոյն մէջ, ինչպէս առաջ ըսինք, պատկերներն են Ս. Հեղինէի և Ս. Մա-կարի, որ ներկայ կը գտնուին մեռած պատան-ւոյն հրաշքին: Երկրորդ յատակին վրայ կը սկսին միջանկեալ դէպքերն Տանդէի զաւտեան ի Հոռոմ. և աւելի աջ կողմը Խաչվերացի, որուն մէջ մեր արհեստագէտն հանճարեղ գիւտով մը, որ և յատուկ է քաջամուտ արուեստագէտներու, մեզի կը պատկերացնէ այն դէպքը որ տեղի ու-նեցաւ իսկապէս Հերակլէս կայսեր ժամանակ և և իբր թէ իր ժամանակն հանդիպած ըլլար, և այսպէս կը ծածկէ ժամանակագրական սխալի քօղին տակ ուրիշ դէպք մը՝ այն է խաչին նշանը, որ նոյն ատեն կը հրատարակուէր և կը փառա-ւորուէր գերազանցօրէն քաղաքական նպատա-կով:

Նկարին իր այս գաղափարը ծածկելու հա-մար ճարտարութեամբ յարմարացրեք է բազ-մաթիւ միջնադէպեր՝ որոնց մէջ կը ներկայանան անձեր, որ մինչև ցայսօր դիտողութեան չեն առնուած. բայց միտ դնելով կը ցուցնէ մեզի և այլ դէպքեր, որոնց վրայ ակնարկութիւն մը ըրինք, և են մեծ Յօբելեանին տարին, Տանդէի Ներկայութիւնն ի Հոռոմ, կուսակցութիւններն Սերիտակներուն և Սեաւներուն, ներկայութիւնն Վոնիփակիոս Ը.ի և միջնորդութիւնն Վալուայի:

Արուեստագէտն տեսարանը կը բանայ բարե-պաշտ կանանց խումբով մը որ շարուած են նկա-րին երկրորդ յատակին վրայ. և կը ներկայա-

ցընեն ուխտաւոր բարեպաշտները՝ որ մեծ յորե-ւեանին կը վազեն և Տանդէն ալ անոնց մէջ է¹: Դէմքը խիստ և մտածկոտ է, աչքերը խորին քիթը արծուեւունգն, զլուխը ծածկուած պատ-մուհանով և դոյզն ինչ առ ի թեք և ասիկայ կը տեսնուի կնոջ մը պատկերին ետև և այս կինը բազկացը մէջ կը կրէ պոստիկ տղայ մը:

Քարձրաւանդակին վրայ՝ որ կը ծառայէ իբր հանգստատեղի խումբին՝ կը տեսնուին զծագրեալ երկու շինուածներ իբր մայր եկեղեցի, որ կըր-նան լաւ ներկայացնել խորհրդաբար Ս. Պետրոսի և Ս. Պօղոսի մայր եկեղեցիները:

Ով որ կը ճանչնայ Տանդէի դէմքը ըստ ձիող-դոյի պատկերին, պիտի շտարակուսի բնաւ մեր որմանկարին մէջ տեսնել անոր նմանութիւնը, և ինչպէս կանխաւ նշանակեցինք՝ Տանդէի ներկայու-թիւնը նոյն տեղը և պատկերին այլաբանական իմաստը ոչ միայն կը հաստատեն որ բանա-ստեղծը մեծ յորեւեանին տարին Հոռոմ կը գրու-նուէր, և միանգամայն որմանկարին հեղինակը թերես գինքը տեսած է անձամբ ի Հոռոմ, կամ վերջապէս իրեն վրայ տեղեկութիւն ստացած է կամ ժամանակակիցներէն կամ դոյզն ինչ ժա-մանակի դէպքէն հոգը եկողներէն:

Դիտել կու տանք որ յորեւեանի ատեն դես-պաններուն ներկայութեամբ որ երկրորդ յա-

1. Ստ. Կատակերգոսեան մեկնիչները կհիշեցու և ապաշխարող Հոգիներու նման խումբ մը կը գտնազանն Լուսնոյ մէջ՝ որ կը խորհրդանշէ Քաւարանը: